

Сергій Тканое

**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ТРАНСФЕР
НА СЕЛЕННЯ 1944-1946 рр.**

Тернопіль, 1997. — 206 с.

У Тернополі у видавництві "Підручники і посібники" була видана книга С. Ткачова "Польсько-український трансфер населення 1944—1946 рр." Появу даної книги можна тільки вітати, тому що вона присвячена ще не розкритій сторінці нашого історичного минулого — проблемі переселення поляків з української території до Польщі.

С. Ткачов в роботі розглядає такі питання (порядок автора), як мобілізація польського населення до армії, дії ОУН—УПА проти польського населення, участь поляків у винищувальних загонах на Тернопільщині 1944—1945 рр., роль НКВС—НКДБ у прискоренні процесу виселення, доля римо-католицького костьолу у період трансферу населення, польське шкільництво в області в 1944—1946 рр.

Слід зазначити, що дослідницькі пошуки, ознайомлення з працями польських вчених упевнили автора в тому, що подіям на Тернопільщині зазначеного періоду відповідає поняття "трансфер"(с. 8). Це слово (англомовного походження) означає передачу будь-чого. При всій повазі до польських вчених, на нашу думку, їхніх праць недостатньо для остаточного визначення суті подій, що відбувались у 1944—1946 рр. на українсько-польському прикордонні, їх надто мало, щоб робити далекосяжні висновки. Існує широке коло англомовної літератури, досліджень з міжнародного права, де поняття "трансфер" інтерпретується в іншій редакції. Це — книги Д. Розенау, Р. Таккера, Берассета тощо.

С. Ткачов починає виклад подій з 1944 р., не звертаючись до передісторії питання. У необізнаного читача такий підхід може сформувати необ'єктивне уявлення про минувшину. На наш погляд, можна було б дати

ретроспективу історичних подій, що передували згаданому переселенню. У міжнародному праві висвітленим в книзі подіям відповідає поняття "оптація" (населення).

Фактично насиченим є розділ "Мобілізація польського населення до армії", де зібрано архівні матеріали про призов поляків, у т. ч. і жінок, до війська (с. 20—22). З книги ми дізнаємося, що переселення до Польщі відбувалося із порушенням статей Угоди про евакуацію між урядами Польщі і Радянської України від 9 вересня 1944 р.

Повідомляється, що люди очікували по декілька тижнів на станціях, часто без їжі... Багато наведено прикладів про втручання органів НКВС у справу евакуації. Вони вилучали хліб, зерно, сільськогосподарський реманент, худобу, що було кричущим порушенням прав виїжджаючих. Крок за кроком автор супроводжує поляків, що переселялися. Цитує документи, подає статистику, зведену у таблицях, наводить жахливі приклади заподіяного полякам лиха з боку ОУН—УПА. За звітом про переселення уповноважених, який подається С. Ткачовим, з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р. виїхало до Польщі 789 982 особи (с. 89). Евакуацію припинено 1 вересня 1946 р. Переселеними було залишено землі 229,8 га, зокрема орної — 179,5 га, озимини — 23,7 га, жита -- 35,8 га, квартир в містах — 57,7 тисячі, загальною площею 1,2 млн. кв. м. Разом залишено майна на суму 233,5 млн. крб. Крім цього, залишено сіялок — 37, збиральних машин — 1587, коней — 380, корів — 401, овець і кіз — 23. Найбільша кількість поляків виїхала з Самборського (36 тис. осіб), Дрогобицького (954 тис. осіб) і Станіславського (78 тис. осіб) регіонів (с. 90—92).

У розділі під назвою "Дії формувань ОУН—УПА проти польського населення області" (с. 98—122), за тернопільськими джерелами, подаються факти про вбивства як поляків, так і українців, у тому числі і активістів колгоспного і комсомольського руху. Автор наводить свідчення й про те, що деякі злочини здійснювали "переодягнуті у форму УПА вояки НКВС, які розмовляли російською мовою. На Західній Україні діяло 156 таких спеціальних груп НКВС під маркою УПА" (с. 103).

Для протидії ОУН—УПА у західних областях України створювалися винищувальні загони, про що йдеться в одному з розділів рецензованої праці. Особовий склад цих формувань на Тернопільщині складався з росіян (12 %, або 125 осіб), українців (25 %), поляків (59 %), євреїв (3 %), грузинів і мордвинів. Ці загони (батальйони) були опірною базою НКВС. Учасники цих військових формувань, званих "яструбками" або "стрибками", вилучували по лісах "українських дезертирів і передавали їх органам НКВС" (с. 130—131). Вони також використовувалися під час винищення формувань УПА. Зрозуміло, що полякам за це мстилося українське підпілля. Описуючи склад винищувальних батальйонів, С. Ткачов не робить жодного аналізу, висновків, не висловлює міркувань, що пояснює недостатньою кількістю документів.

Розділи, присвячені римо-католицькому костюлу і польському шкільництву, невеликі, мабуть, за браком документів.

Робота насичена архівними матеріалами, доповнена ілюстраціями. Поряд з цим є деякі, на наш погляд, недоліки. Так, концептуальною висхідною автора, за його ствердженням, є дослідження міжнаціональних відносин. Але наведені документи свідчать про державну політику щодо населення в цілому і національних меншин зокрема.

На стор. 8 автор пише "що обмін народами застосовується згідно з міжнародним правом". Цікаво було б довідатись, які ж статті і якого документа міжнародного права закріплюють правомочність проведення обміну народами? Наскільки нам відомо, міжнародне право розглядає факт переселення народів проти їхньої волі з їхніх ісконних територій як акт

порушення прав людини і всіляко протистоїть подібній практиці. Деяку одноплановість праці автор пояснює закритістю архівів ("залишаються недоступними архіви СБУ та Міністерства закордонних справ України". — С. 203). Щодо цього твердження, то можна зауважити, що СБУ України підготував разом з МВС Республіки Польща тритомник документів "білих плям" українсько-польських відносин 1944—1947 рр., перше слово до якого написано президентами обох країн. Архів МЗС України перебуває у ЦДАГОУ (колишньому архіві інституту історії партії) і є відкритим для дослідників. Висновки (с. 200—203) можна назвати такими із значними застереженнями. Автор згадує про українських вчених, які у своїх працях намагаються порушити статус-кво (тобто територіальну цілісність) Польщі. Це досить серйозне звинувачення і читач правий знати, що ж це за книги. Можна було б назвати хоч одну з них, які за своєю суттю нагадують дослідження польського автора Едварда Пруса про УПА і українців. Особливо цікавою є сентенція автора про те, що Україна "вигнанням поляків не спромоглася вирішити свої проблеми". І що "не треба зазирати на чужий город". Це нагадує народну мудрість "в городі — бузина, а в Києві — дядько". Такими міркуваннями С. Ткачов намагається перенести нас в часі і покласти відповідальність за заподіяне полякам радянською владою на сучасну Українську державу. При цьому ігнорується той факт, що Україна й українці постраждали не менше і у 1944—1946, і у 1960—1980 рр. від владних радянських і польських структур.

Часто автор сам суперечить своїм твердженням. Так, на с. 200 він заявляє, що "трансфери" покликані розв'язувати міжетнічні конфлікти", а у наступному абзаці пише, що "метою трансферу було переселення людей заради встановлення нових державних кордонів". З цих висловлювань незрозуміло, для чого все ж таки потрібні "трансфери"? Якщо для гасіння міжетнічних конфліктів, то чому ж міжнародні "блакитні берети" не скористалися такою формою для розв'язання збройних зіткнень на національному ґрунті у багатьох гарячих точках нашої планети? На нашу думку, національні конфлікти більше загострюються, стають антагоністичними, коли, порушуючи букву і закони міжнародного права, в людей-автохтонів забирають землю, домівки, щоб віддати представникам іншої національності.

Якщо для встановлення кордонів, так для цього не обов'язково проводити "трансфер", можна просто потіснити своїх громадян або вислати вглиб країни.

У деяких випадках автор просто не володіє інформацією, тобто знаннями з досліджуваної проблематики. Так, він стверджує (с. 201), що "головною метою діяльності національно-культурних товариств українців є досягнення економічної компенсації втрат, яких зазнали сім'ї переселенців". Як відомо, головною вимогою українців в Польщі є відшкодування моральних збитків, яких вони зазнали в результаті акції "Вісла", що зафіксовано в програмі "Об'єднання українців Польщі" (див.: І з'їзд ОУП. — Варшава, 1991. — С. 12).

І останнє. На нашу думку, без продуманих висновків, порівнянь, наукового аналізу викладеного матеріалу будь-яка робота, у т. ч. і С. Ткачова, нагадує добірку опублікованих архівних документів, а не наукове дослідження.

Л. Д. ЧЕКАЛЕНКО (Київ)